

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Ὑκτάγωνον τῶν Φιλίππων συνεχίσθη α) εἰς τὴν Ἑγνατίαν ὁδὸν καὶ εἰς τὴν παραλλήλως αὐτῆς καὶ ἀνατολικῶς τοῦ προπύλου ἐκτεινομένην ἐξέδραν, β) ἐκ τοῦ σημείου τῶν πέρυσιν ἀποκαλυφθέντων ΒΑ. τῆς φιάλης χώρων, οἵτινες μετ' ἐπιφυλάξεως ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ὁ προθάλαμος, τὸ ἀποδυτήριον καὶ τὸ κατηχομενεῖον τοῦ βαπτιστηρίου (ΠΑΕ 1961, 79), γ) εἰς τοὺς χώρους τοῦ λουτρῶνος καὶ δ) εἰς τὸ κυρίως Ὑκτάγωνον διὰ τὴν λεπτομερεστέραν ἔρευναν αὐτοῦ.

A. Ἑγνατία ὁδὸς - ἐξέδρα

Ἐκ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ἀπεμακρύνθησαν μεγάλοι ὄγκοι ἐπιχώσεων καὶ κρημνισμάτων. Τὸ κατάστρωμα ταύτης εἶναι λίαν κατεστραμμένον, τῶν ὄγκωδῶν μαρμαρολίθων αὐτοῦ εἶτε μετατοπισθέντων ἀκεραίων εἶτε ἐμπηχθέντων ἐν τεμαχίσις κατακορύφως ἐπὶ τοῦ καταστρώματος εἶτε τέλος διαλυθέντων εἰς λεπτότατα θρύμματα. Ἡ ὁδὸς συνεχίζεται πρὸς Ἀνατολάς.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἑγνατίας ἀπεκαλύφθη καὶ τμήμα τῆς ἐξέδρας. Εἰς ἀπόστασιν 12 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἀφετηρίας αὐτῆς ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου ἀνοίγεται εἴσοδος πλάτους 2.40 μ. διατηροῦσα κατὰ χώραν τὸν οὐδόν (πίν. 164α). Ἐκ τῶν πολλῶν βάσεων, τμημάτων κιόνων καὶ ἰωνικῶν κιονοκράνων, πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεων καὶ ζεύξεων, εὗρισκομένων εἶτε ἐπὶ τῆς ἐξέδρας εἶτε μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων ἐνδυναμώνεται ἡ ἄποψις, ἣτις διευτώθη ἤδη, ὅτι ἡ μὲν προσθία ὄψις τῆς ἐξέδρας ὁρίζεται ὑπὸ κιονοστοιχίας ὃ δὲ ὀπισθεν τοῖχος αὐτῆς ἐκαλύπτετο δι' ὀρθομαρμαρώσεως. Ἡ εὐρύτης ἐξ ἄλλου τῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου διαπιστωθείσης εἰσόδου καὶ ἡ ἐνδεικτικὴ ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως κοιλότης τοῦ οὐδοῦ μαρτυροῦν ὅτι ἡ διὰ τῆς ἐξέδρας θύρα ἦτο καὶ ἡ κυρία διὰ τὴν προσπέλασιν εἰς τὸ αἶθριον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὰ ἄλλα διαμερίσματα τὰ ἀνατολικῶς καὶ βορείως αὐτοῦ κείμενα.

B. Λουτρῶν

Ἀνατολικῶς τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀποκαλυφθέντος ἔνδον οἴκου (caldariū) τοῦ λουτρῶνος (ΠΑΕ 1961 [1964], 77) ἀπληθευρόθη ἐκ τῶν κρημνισμάτων παραλληλόγραμμος χώρος μήκους 11.50 μ. καὶ

πλάτους 3.20 μ. Οὗτος ἐνούμενος δι' εἰσόδου στενῆς σχετικῶς, ἣς διετηρήθη ὁ οὐδός, πρὸς τὸν δυτικῶς αὐτοῦ καὶ ὡς μέσο οἶκον (terpidarium) χαρακτηρισθέντα, ἀποτελεῖ συνέχειαν αὐτοῦ. Διότι ἐν αὐτῷ ἀπεκαλύφθησαν κτιστοὶ πεσίσκοι, ἔνδεκα κατὰ μῆκος καὶ πέντε κατὰ πλάτος, διαστάσεων 0.30 μ. × 0.30 μ., σωζόμενοι εἰς ἱκανὸν ὕψος (πίν. 165). Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ὑποκαύστου διατηροῦνται τὰ ἐπ' αὐτῶν βαίοντα τόξα, ἅτινα φέρουν τμήμα τοῦ ὀριζοντίου δαπέδου τῆς ὑπὲρ αὐτὰ αἰθούσης (πίν. 164β). Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη ὅτι, μεταγενεστέρως, ὅτε ἔπαυσε πλέον χρησιμοποιούμενον τὸ τμήμα τοῦτο, τοῦ μέσου οἴκου περιορισθέντος εἰς τὸ ΒΔ. μικρὸν διαμέρισμα, ἐγένοντο κατὰ τὴν νοτιαν πλευρὰν διάφοροι μετασκευαὶ ἀγνώστου προορισμοῦ, ὡς ἡ τοποθέτησις ὑπὲρ τοὺς πεσίσκους κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ἔχοντος κατεύθυνσιν ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., καὶ ἡ κατασκευὴ ἡμικυκλικῆς λεκάνης κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος. Συγχρόνως πρὸς τὰς μετασκευὰς ταύτας εἰκάζω, ὡς ἐκ τῆς διαφορετικῆς, ἀμελοῦς καὶ σχετικῶς προχείρου τοιχοδομίας, ὅτι ἐκτίσθη καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ὑποκαύστου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν θὰ περιορίσθη κατὰ πλάτος. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ τὸ ὄρθον ἢ μὴ τῆς ὑποθέσεως.

Ἐν συμφυρμῷ μετὰ τῶν κρημνισμάτων καὶ πρὸς τὸν πυθμένα τοῦ ὑποκαύστου εὐρέθησαν πολλοὶ κέραμοι, πάχους 0.02 μ. - 0.25 μ., προερχόμενοι ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν πεσίσκων ἐπικαθημένων τοξυλλίων, πολλὴ καὶ πυκνὴ αἰθάλη καὶ μᾶζα τετηκότος μολύβδου, εἰς ἣν ἦτο προσκεκολλημένον ἄγγειον καὶ ὄστρακα ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ (πίν. 166α).

Ἐσωτερικῶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ἐξέδρας καὶ πρὸ τῆς ἀνωτέρω περιγραφείσης εἰσόδου διεπιστώθη προθάλαμος, ὁ ὁποῖος μετὰ τῆς πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ θύρας ἐσημάτιζεν εἶδος πυλῶνος (πίν. 164α), διαστάσεων 3 μ. × 2.60 μ. Τὸ δάπεδον τούτου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν μὲν κατὰ χώραν ἀλλὰ τεθραυσμέναι εἰς μικρὰ τεμάχια. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου μετὰ τῶν κρημνισμάτων διεπιστώθησαν πολλοὶ κέραμοι, στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες, πλῆθος μεγάλων πλίνθων μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῶν κεραμικοῦ κονιάματος, προερχομένων πιθανῶς ἐξ ἡμικυλινδρικής στέγης, χαλκοῦν κλειστρον θύρας, σιδηροῖ ἦλοι μεγέθους ἀπὸ 0.06 μ. - 0.16 μ., τμήματα σταθερῶν θυρωμάτων, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων καὶ ὑαλοπινάκων καὶ τρία χαλκᾶ νομίσματα.

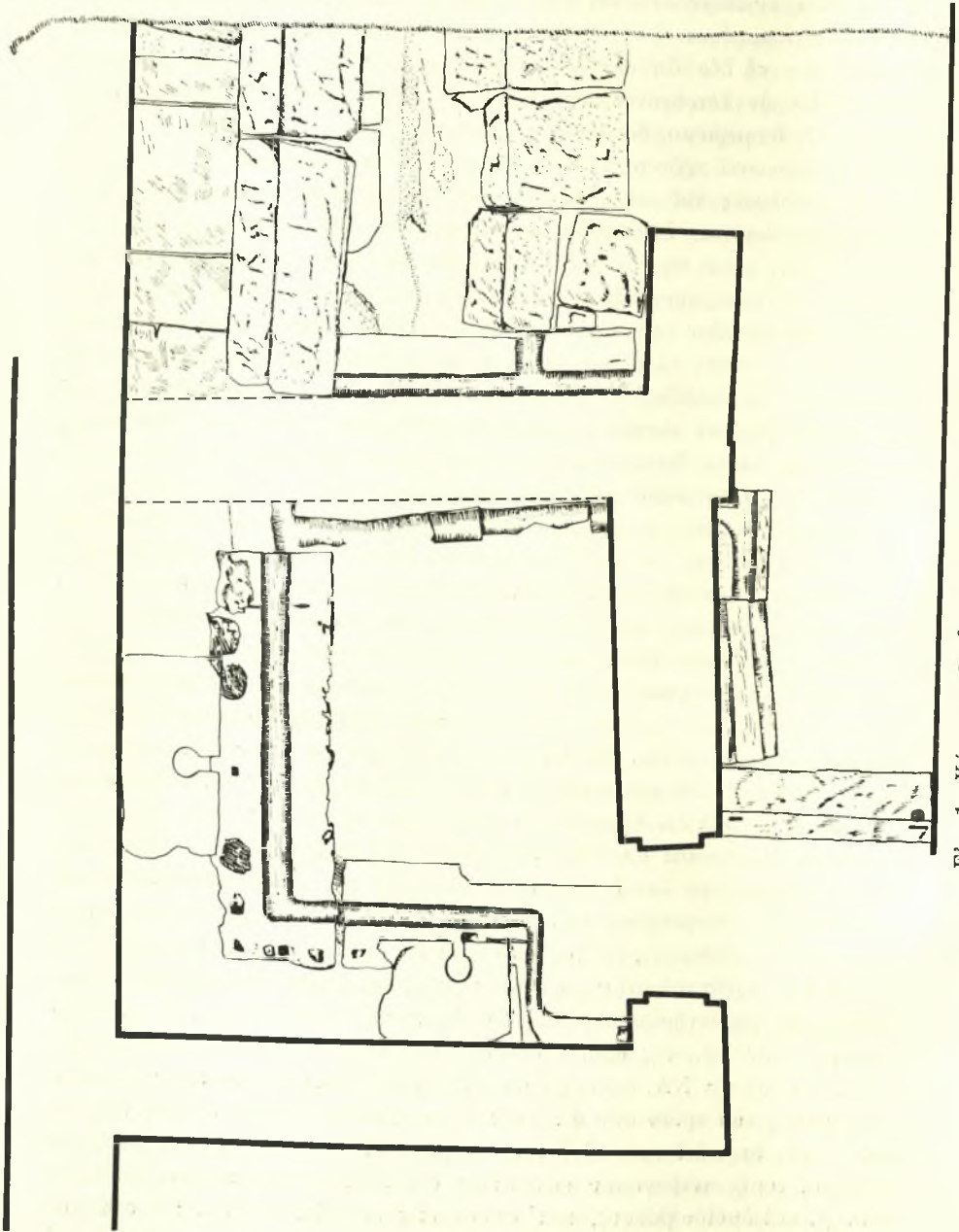
Εἰς ὅλον τὸ πλάτος σχεδὸν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ πυλῶνος ἀνοίγεται εἴσοδος πλάτους 2.30 μ. Τὸ μαρμαρίνόν της κατώφλιον κατὰ τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν τμήμα αὐτοῦ φέρει ἔντονα ἴχνη μακρᾶς καὶ συνεχοῦς χρήσεως (πίν. 164α). Ἐκ τούτου καὶ τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ κέντρον τὸρμων τῶν συρτῶν, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταντο ἀκίνητα καὶ σταθερὰ τὰ κλειόμενα

θυρόφυλλα, συμπεραίνεται ὅτι ἡ θύρα ἦτο δίφυλλος, μεσολαβοῦντος κατὰ τὸ κέντρον κατακορύφου ξυλίνου σταθμοῦ μετ' ἐγκοπῶν εἰς τὰ ἄκρα, ὥστε νὰ ἐφαρμόζουν τὰ δύο ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα φύλλα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐτέραν πλευρὰν ἐστρέφοντο περὶ κατακορύφους ἄξονας. Ἡ εἴσοδος αὕτη ὀδηγεῖ εἰς διαμέρισμα, διαστάσεων 3.50 μ. × 2.50 μ., τὸ ὁποῖον δι' ἐτέρας θύρας ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸ atrium ἢ τὴν αὐλὴν τοῦ βαλανείου.

Ἀνατολικῶς τοῦ πυλῶνος καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ ἀνεσκάφησαν τρεῖς ἕτερα διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον, μήκους 3.90 μ. καὶ πλάτους 2.80 μ., φέρει εἰς τὸν νότιον τοῖχον οὐδὸν ἐντόνως προεξέχοντα τῆς εὐθείας τῶν ἐκατέρωθεν τοίχων (πίν. 166β). Ἐσωτερικῶς πρὸ τοῦ κατωφλίου καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου ὑπάρχει βαθμὶς ὕψους 0.38 μ. καὶ πλάτους 2.40 μ. Ὅλοι οἱ τοῖχοι εἶναι ἐπικεχρισμένοι διὰ παχέος ὑδραυλικοῦ κονιάματος· τὸ δάπεδον φέρει πλάκωσιν ἐξ ἀνισομεγέθων τετραγώνων καὶ παραλληλογράμμων πλακῶν ἀτάκτως τοποθετημένων. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος διεπιστάθη ὀπή, τομῆς κυκλικῆς, ἥτις, διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸν συνεχόμενον πρὸς Ἀνατολὰς χώρον.

Ὁ καθορισμὸς τῆς χρήσεως τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος εἶναι δύσκολος. Διότι ἐνῶ τὸ πλατὺ κατώφλιον, ὅπερ προϋποθέτει δίφυλλον θύραν, καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ βαθμὶς, ἡ διευκολύνουσα τὴν προσπέλασιν εἰς τὸ δωματίον, προϋποθέτουν ἐπισκεψίμον χώρον, τὸ ἐπὶ τῶν τοίχων ὑδραυλικὸν κονίαμα, ἰδιαζόντως λεῖον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, μῖγμα χρησιμοποιούμενον συνήθως εἰς κινστέρνας, καὶ ἡ ὀπή, ἥτις εἶχε προορισμὸν τὴν παροχέτευσιν ὕδατος εἰς τὸ παρακείμενον δωματίον, καθορίζουν τὸν προορισμὸν τοῦ χώρου ὡς ὕδατοδεξαμενῆς. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ οὐδὸς προεξέχει ἐκ τῆς ἰσογραμμῆς τῶν παραστάδων 0.30 μ. καὶ σύγκειται ἐκ δύο ἀνισομεγέθων τεμαχίων καὶ ὅτι ἡ βαθμὶς δὲν ἔχει ὄργανικὴν ἐνότητα πρὸς τὸ κτίσμα, ἀμφότερα δὴλον ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων τοποθετημένα, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς τοῦ χώρου τούτου ἦτο νὰ χρησιμεύῃ ὡς δεξαμενὴ καὶ ἀργότερον, ὡς καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις πείθουν, μετασκευάσθη εἰς αἴθουσαν, τελείως διάφορον τοῦ πρώτου ἔχουσαν προορισμὸν.

Ἐν συνεχείᾳ τοῦ περιγραφέντος χώρου, τὸν ὁποῖον ἐν τοῖς ἐφεξῆς κινστέρναν θὰ χαρακτηρίζωμεν, ἀπεκαλύφθη τετράγωνος αἴθουσα, διαστάσεων 2.90 μ. × 3.00 μ., τῆς ὁποίας ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἀποκλίνει αἰσθητῶς τῆς εὐθείας κατὰ τὴν ΝΑ. ἀπόληξιν (εἰκ. 1 καὶ πίν. 167). Τὸ διαμέρισμα τοῦτο κατὰ μῆκος τῶν τριῶν αὐτοῦ πλευρῶν, ἀνατολικῆς, δυτικῆς καὶ βορείας, καὶ παρὰ τοὺς περικλείοντας αὐτὸ τοίχους φέρει εἰς τὸ δάπεδον ἀποχετευτικὸν σκάμμα, τομῆς τετραγώνου κανονικῶς διὰ πλίνθων ἐκτισμένον, πλάτους 0.50 μ. καὶ ὁμοίου βάρους, κατ' ἀποστάσεις δὲ καθέτους ἐπὶ τοῦ σκάμματος καὶ γεφυρούσας τοῦτο μαρμαρίνας πλάκας. Πρὸ τοῦ ἀποχετευτικοῦ

Εἰκ. 1. Κάτωφιν τῶν διμερισμάτων τοῦ ἀφόδου.

ἀγωγού και μὲ τὸ αὐτὸ σχῆμα περιτρέχει τὸ δάπεδον μαρμάρινον ἀνάλημμα, φέρον εἰς τὸ κέντρον ἀβαθῆ αὐλάκα ἡμικυκλικῆς τομῆς. Κατὰ τὸ κέντρον και εἰς χαμηλοτέραν στάθμην τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν. Ἡ χρῆσις τοῦ διαμερίσματος τούτου διαφαίνεται ἐκ τῆς εἰς σχῆμα Π διατάξεως τοῦ σκάμματος, τῶν ἐπ' αὐτοῦ καθέτως τοποθετημένων πλακῶν, τοῦ πρὸ αὐτοῦ ὁμοιοσχήμου αὐλακωτοῦ μαρμάρου και τοῦ χαμηλοτέρου κεντρικοῦ δαπέδου. Ἡ ἀνεύρεσις ὅμως μεταξὺ τοῦ κατωτάτου στρώματος τῶν κρημνισμάτων ὡς και εἰς τὸ atrium τοῦ βαλανείου πλακῶν τινων φερουσῶν εἰδικὰ ἀνοίγματα και ἡ ἀπόλυτος ἐφαρμογὴ αὐτῶν ὀριζοντίως ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν διατηρηθειῶν καθέτων πλακῶν, μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ἀφόδου, μικροτέρου μὲν ἀλλ' ὁμοίου πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν πρὸ ἐτῶν ΝΔ. τῆς βασιλικῆς Β (πίν. 167). Καὶ ὁ παρακείμενος χώρος, ὁ ὁποῖος χωρίζεται ἐκ τοῦ πρώτου διὰ μεταγενεστέρου τοίχου, ἀποτελεῖ συνέχειαν αὐτοῦ και εἶχε πιθανώτατα τὸν αὐτὸν προορισμόν, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ὑπολείμματα ὁμοίων και ἐν αὐτῷ ἐγκαταστάσεων, αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν μεταγενεστέως (εἰκ. 1).

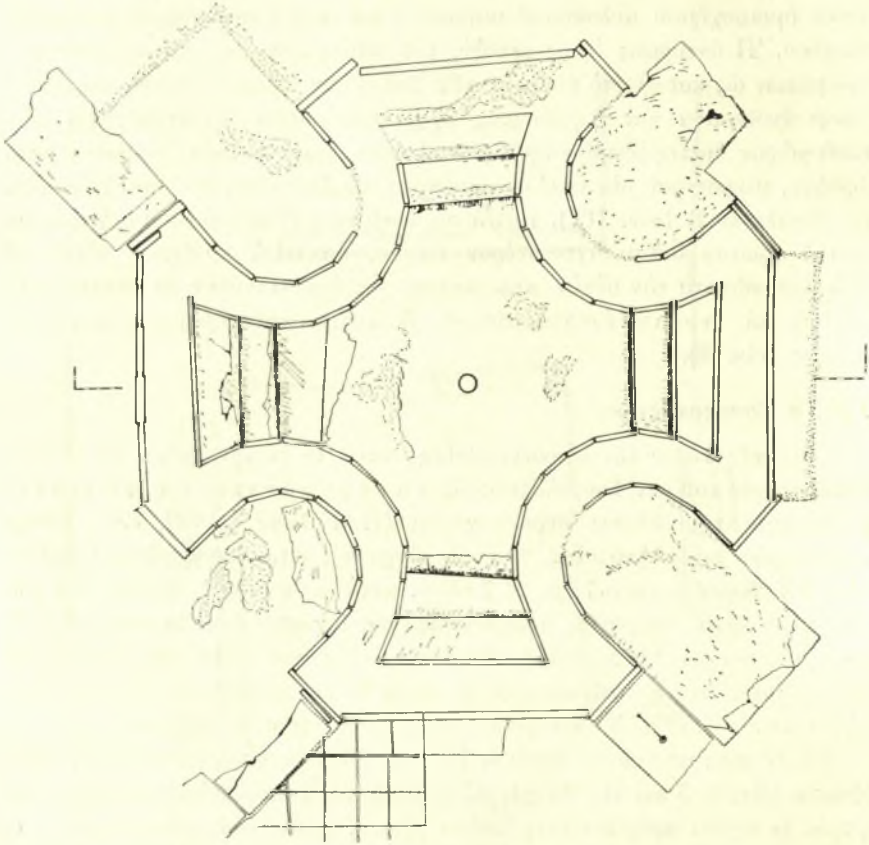
Γ. Τὸ βαπτιστήριον

Ἐκ τῆς θύρας τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μετ' ἐπιφυλάξεως ὡς κατηχομενεῖοῦ ἢ φωτιστηρίου χαρακτηρισθέντος πέρυσι χώρου (ΠΑΕ 1962 [1964], 79) ἡ σκαφή προὐχώρησε πρὸς Ἀνατολάς. Ὁ ἀπελευθερωθεὶς τετράγωνος χώρος (παρένθ. πίν. Α'), διαστάσεων 8.73 μ. × 7.60 μ. κατὰ τοὺς μέσους ἄξονας, διὰ τῶν τεσσάρων κατὰ τὰς γωνίας δημιουργουμένων ἰσχυρῶν πεσσῶν σχηματίζει ἐν κατόψει σταυρόν. Οἱ πεσσοὶ θὰ ἐβάσταζον τόξα κατὰ μὲν τὴν βορείαν και τὴν νοτιάν πλευρὰν πλάτους 1.60 μ. κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν και τὴν δυτικὴν πλάτους 1.50 μ. Ὁ κεντρικὸς χώρος ἐκαλύπτετο διὰ θόλου.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ τετραγώνου ἴδρυνται ἡ κολυμβήθρα σχήματος σταυροῦ Μάλτας (εἰκ. 2, 3 και πίν. 168β). Αἱ κεραῖαι τοῦ σταυροῦ ἔχουσαι διαγώνιον φορὰν ἐν σχέσει πρὸς τὸν τετράγωνον χώρον, μετροῦν εἰς μῆκος 2.20 μ. αἱ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἀνοιγόμεναι κόγχαι ἔχουν χορδὴν ± 0.55 μ. και βέλος ± 0.55 μ. Δύο βαθμίδες κτισταὶ ἐπενδεδυμέναι ὡς και τὸ ὅλον σῶμα τῆς κολυμβήθρας διὰ παραλληλογράμμων πλακῶν ἐκ προκοννησίου μαρμάρου, ἄγουν εἰς τὸν πυθμένα αὐτῆς. Εἰς τὸ κέντρον τούτου διεπιστώθη στόμιον μολυβδίνου, κυλινδρικής τομῆς, ὑδραγωγῶ σωλήνης. Οὗτος ἀρχόμενος ἐκ τοῦ $\epsilon \nu \delta \omicron \nu \omicron \iota \kappa \omicron \upsilon$ τοῦ βαλανείου και βαίνων καθέτως ἐντὸς αὐλάκος ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου τοῦ λουτρῶνος και τοῦ βαπτιστηρίου, ἀπολήγει ὑπογεῖως εἰς τὸ κέντρον τῆς κολυμβήθρας (παρένθ. πίν. Α' και πίν. 168α). Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν βάσιν τοῦ νοτίου σκέλους τῆς κολυμβήθρας διεπιστώθη ὀπή,

τομῆς τετραγώνου (εἰκ. 3), ἣτις φέρει πρὸς κτιστὸν ἀποχετευτικὸν ἀγωγόν, ὃ ὁποῖος ἔχων κατεύθυνσιν ΝΑ. ἀπολήγει εἰς κεντρικὸν ἀγωγόν.

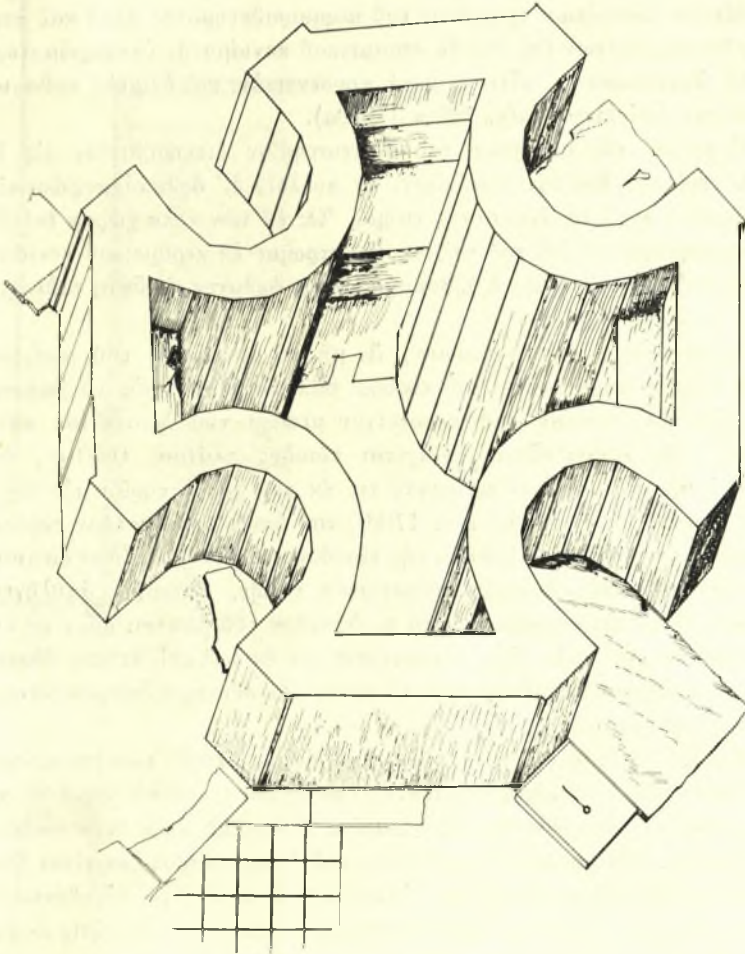
Τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀνωδομῆς τοῦ διαμερίσματος τῆς κολυμβήθρας δηλοῖ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ δαπέδου διάταξις τῶν διαχώρων τῶν ποικίλων μαρμαροθετη-

Εἰκ. 2. Κάτοπις τῆς κολυμβήθρας.

μάτων. Οὕτω τὸ τετράγωνον τοῦ κέντρου (παρένθ. πίν. Α'), τὸ ὁποῖον εἰκάζω ὅτι θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ θόλου, τονίζεται διὰ τεσσάρων ἐκ λευκοῦ μαρμαροταινιῶν πλάτους 0.31 μ. Τούτων αἱ ἐξωτερικαὶ ἀκμαὶ εὗρισκονται ἐν ἰσογραμμῇ πρὸς τὰς ἀπολήξεις τῶν πεσσῶν. Ὅμοιαι μαρμαρίναι λευκαὶ λωρίδες περιβάλλουν καὶ τοὺς μεταξὺ τῶν πεσσῶν παραλληλογράμμους χώρους, ἄνωθεν τῶν ὁποίων ἀνοίγονται τὰ ἐφ' ὧν ἐδράζεται ὁ θόλος τόξα.

Εἰς τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τὰ μαρμαροθετήματα εἰς τὰ τέσσαρα γωνιαῖα διάχωρα, τὰ δημιουργούμενα ὑπὸ τῶν πεπλατυσμένων κατὰ τὴν ἔξωτερικὴν ἀπόληξιν κεραιῶν τῆς σταυρομόρφου κολυμβήθρας, τῶν τοίχων

Εἰκ. 3. Ἀξονομετρικὴ ἄποψις τῆς κολυμβήθρας.

τοῦ διαμερίσματος καὶ τῶν διαμορφουμένων μεταξὺ τῶν κεραιῶν κογχῶν, σχηματίζουν τεμνόμενα ὀκτάγωνα, διαγωνίως τοποθετημένα, τετράγωνα διαφόρου μεγέθους κατὰ διάχωρα καὶ ψαροκόκκαλον. Αἱ αὐταὶ περίπου συνθέσεις μαρμαροθετημάτων ὑπῆρχον καὶ εἰς τοὺς πλαγίους στενομήκεις

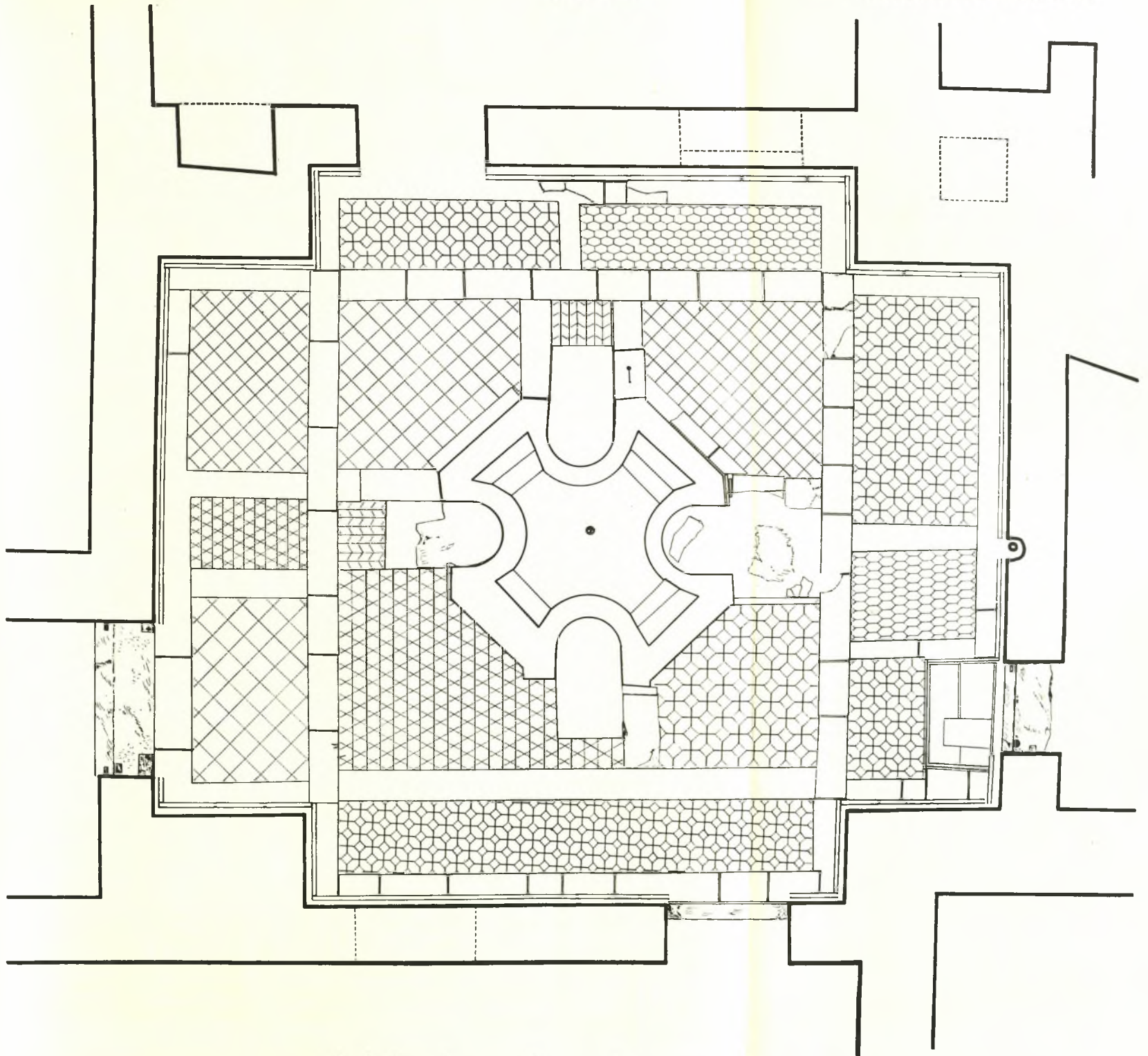
χώρους, οἱ ὁποῖοι εἴτε διαιροῦνται διὰ λευκῶν στενῶν πλακῶν καθέτως εἰς πλείονα διάχωρα, ἐξ ὧν ἕκαστον ἔχει καὶ διάφορον τοῦ ἄλλου σύνθεσιν, εἴτε μένουσιν ἀκέραιοι, ὁπότε τὸ μαρμαροθέτημα καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἶναι τὸ αὐτὸ (παρένθ. πίν. Α'). Τὰ ἀνωτέρω διηκριβώθησαν καὶ ἐκ τῶν διασωθέντων ἀλωβήτων τμημάτων τοῦ μαρμαροθετήματος ἀλλὰ καὶ κυρίως ἐκ τῶν διατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος υποστρώματος ἀρνητικῶν ἀποτυπώσεων, αἵτινες μετὰ προσεκτικὸν καὶ ἐπιμελεῆ καθαρισμὸν ἀνεφάνησαν ἀνάγλυφοι (πίν. 169 καὶ 170α).

Οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης τοῦ βαπτιστηρίου διετηρήθησαν εἰς ὕψος 2.30 μ. περίπου. Καλύπτονται εἰσέτι ἐν πολλοῖς δι' ὀρθομαρμαρώσεως κατεστραμμένης κατὰ τὸ ἄνω αὐτῆς τμήμα. Ὡς ἐκ τῶν κατὰ χώραν ἐνδείξεων (ἤλοι προσηλωμένοι ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὑπόστρωμα ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος κ. ἄ.) ἐμφαίνεται, ἀκεραία ἢ ὀρθομαρμαρώσεις ἔφθανεν εἰς ὕψος τοῦλάχιστον 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἄξιον λόγου διὰ τὸ σπάνιον, ἂν μὴ τὸ μοναδικὸν τοῦ πράγματος, εἶναι ἡ ἄμεσος ἐπικοινωνία τοῦ κυρίως βαπτιστηρίου πρὸς τὸ βαλανεῖον. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ μεσοτοίχου μεταξὺ τοῦ λουτρῶνος καὶ τῆς αἰθούσης τῆς κολυμβήθρας ἀνοίγεται εἰσόδος πλάτους 0.90 μ., δι' ἧς διὰ δύο ὑψηλῶν βαθμίδων εἰσέρχεται τις ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου εἰς τὸν λουτρῶνα (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 170β), τοῦ ὁποῖου τὸ δάπεδον εὐρίσκεται εἰς ὑψηλότεραν στάθμην. Κάτωθι τῆς εἰσόδου καὶ τῶν βαθμίδων διεπιστώθη εὐρὺς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, τετραγώνου τομῆς, ὁ ὁποῖος ἀπολήγει εἰς φρεάτιον, ἐξ οὗ ἕτερος ἀγωγός ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ βαπτιστηρίου μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Βορρᾶ πρὸς ΝΑ. παρῶχέτευε τὰ ἐκ τοῦ caldarium ὕδατα εἰς ἕτερον ἀγωγὸν συνδεδεμένον πρὸς τὸ κεντρικὸν σύστημα ἀποχετεύσεως τοῦ ὅλου συγκροτήματος.

Ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος τῆς κολυμβήθρας μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν: ἰωνικὰ σύνθετα κιονόκρανα, ἀμφικιόνια, κιονίσκοι ἐξ ἀτρακίου λίθου καὶ ἄλλα τινὰ ἀποκεκρυμμένα γλυπτά, τῶν ὁποίων ἢ προέλευσις καὶ ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἀκόμη. Θεωρῶ ὡς ἐξαιρετικῆς σημασίας τὰ εὐρεθέντα πολλὰ σπαράγματα ἐκ τῆς ἐντοιχίου ψηφώσεως τοῦ βαπτιστηρίου, ἧτις ἐκτὸς τῶν κοινῶν κοσμήσεων, ἀνθικῶν κυρίως, συνίστατο καὶ ἐξ ἀνθρωπίνων μορφῶν, πιθανῶς Ἀποστόλων, καὶ πολλῶν ἐπιγραφῶν (πίν. 171α).

Τὸ διαμέρισμα τοῦ βαπτιστηρίου ἐπικοινωνεῖ ἐπίσης νοτίως μὲν πρὸς τὸ διακοινικὸν ἀνατολικῶς δὲ διὰ δύο εἰσόδων, ἐξ ὧν ἡ μία εὐρέθη πεφραγμένη δι' ἀργολιθοδομῆς (παρένθ. πίν. Α' καὶ πίν. 171β), πρὸς ἑτέραν αἰθουσαν μήκους 12.90 μ. καὶ πλάτους 5.80 μ. Αὕτη ἐκτὸς τῶν δύο μνημονευθεισῶν θυρῶν συνδέεται μετὰ τῆς προθέσεως διὰ θύρας πλάτους 1.60 μ.

Κάτοπις τῆς αἰθούσης τοῦ βαπτιστηρίου μετὰ τῆς κολυμβήθρας εἰς τὸ κέντρον.

εὑρισκομένης εἰς τὸ κέντρον τοῦ νοτίου τοίχου καὶ δι' ἑτέρας στενοτέρας (1.30 μ.) εἰς τὴν νοτιάν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου μετὰ τοῦ διακονικοῦ (πίν. 172α).

Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κρημνισμάτων ἐκ τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη ὅτι κατὰ καιροὺς ἐγένοντο πρόχειροι μετασκευαὶ πρὸς περιορισμὸν τοῦ χώρου τῆς αἰθούσης. Οὕτω εἰς ἀπόστασιν 4 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου ἐκτίσθη παράλληλον πρὸς τοῦτον διαχώρισμα ὡς καὶ ἕτερον ἐγκάρσιον ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου. Ἐπίσης εὑρέθη μεταγενέστερον δάπεδον ἐξ ἀκανόνιστων πλίνθων καὶ μικρῶν ἀποκομμάτων μαρμάρων. Τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὅποια εἶτε μετὰ τῶν κρημνισμάτων εἶτε ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνεφάνησαν, δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν χώρον τοῦτον ἀλλ' ἀποσπασθέντα ἐκ καταρρευσάντων τμημάτων τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἐχρησιμοποιήθησαν ἐνταῦθα διὰ τὰς μνημονευθείσας μεταγενεστέρως καὶ προχείρους κατασκευάς.

Ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐξυπηρέτει τὸ ἀποκαλυφθὲν διαμέρισμα, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ θέσις καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἑ σ ὄ τ ε ρ ο ν ο ἶ κ ο ν τοῦ βαπτιστηρίου ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν πρόθεσιν καὶ τὸ διακονικὸν ἀφ' ἑτέρου. Πρόκειται δῆλον ὅτι περὶ τοῦ χ ρ ι σ μ α ρ ῖ ο υ ἦτοι τῆς αἰθούσης ἐκείνης, ἐν ἣ μετὰ τὸ βάπτισμα οἱ νεοφώτιστοι ἐδέχοντο τὸ χ ρ ῖ σ μ α (πρβ. Α. ORLANDOS, Les baptistères du Dodecanèse, καὶ Ε. J. DYGGE, Les baptistères de la basilica Urbana à Salone d' après les fouilles de 1949 ἐν Actes du Ve Congrès Internationale d' archéologie Chrétienne, Aix – en – Provence 13 - 19 Septembre 1954. Città del Vaticano, Paris 1957, 199 κ. ἐξ. 189 κ. ἐξ.).

Α. Ἐρευναι εἰς τὸν ὀκτάγωνον ναόν

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας καὶ πρὸς διασάφην σημεῖων τινῶν οὐχὶ ἀπολύτως διευκρινηθέντων μέχρι τοῦδε, ἐγένετο λεπτομερεστέρα ἔρευνα εἰς τὸν κεντρικὸν χώρον τοῦ Ὀκταγώνου, ἐνθα εἰς ὠρισμένα σημεῖα τοῦ δαπέδου καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτιάν πλευρὰν παρὰ τὸν ὀκταγωνικὸν στυλοβάτην, παρατηρήθησαν ἐπιμήκη ἐξάρματα βαινόντα ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς.

Κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου ἐξάρματος καὶ κάτωθι στρώσεως ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος καὶ σειραῶς λογάδων λίθων, ἀπεκαλύφθη στυλοβάτης πλάτους 0.80 μ. καὶ ὕψους 1.42 μ. ἐπιμελέστατα ἐκτισμένος, ἐδραζόμενος ἐπὶ πλατυτέρας ὑποθεμελιώσεως. Παραλλήλως πρὸς τὸν στυλοβάτην καὶ μὲ βορείαν πρὸς τὸ κέντρον κατευθύνουσιν ἀνεφάνη ψηφιδωτὸν δάπεδον (πίν. 172β). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα αὐτοῦ συνίσταται ἐκ τετραγώνου πλαισίου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐγγράφονται ὁμόκεντροι κύκλοι. Ἐκ τούτων ὁ ἐξωτερικὸς πληροῦται

διὰ πλοχοῦ, ὁ δεύτερος διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ διάχωρα, εἰς τὰ ὅποια ἐπὶ λευκοῦ κάμπου εἰκονίζονται ἐναλλάξ πτηνά, κάλαθοι πλήρεις ἀνθέων ἢ ὄπωρῶν καὶ καρποφόροι κλάδοι, καὶ ὁ κεντρικὸς σχηματίζεται ἐκ βλαστοσπείρας ἔχων ὡς ὀμφαλὸν κόσμημα ἐκ συνεχομένων τραπεζίων στενουμένων αἰσθητῶς κατὰ τὴν ἄνω παράλληλον πλευρὰν (πίν. 173 καὶ 174α). Τὰ ἐκ τοῦ τετραγώνου καὶ τοῦ κύκλου σχηματιζόμενα τρίγωνα πληροῦνται διὰ διπλοῦ πελέκεως, ἐξ οὗ ἐκφεύγουν πρὸς τὰς δύο γωνίας τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου φυλλοφόροι κλάδοι. Τὰ περιβάλλοντα τὸ κύριον κόσμημα πλαίσια κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ἀποτελοῦνται ἐκ συνθέτου πλοχοῦ περιβαλλομένου διὰ βαθμιδωτῶν τριγώνων κατὰ παράταξιν τεθειμένων, ἐκ τεμνομένων ὀκταγώνων καὶ μιᾶς ἀπλουστερας ταινίας ἐχούσης τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ὕψην ὑφάσματος (πίν. 174β). Ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ψηφιδωτοῦ εὐρέθη νόμισμα ἀρίστης διατηρήσεως, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἐν προτομῇ καὶ κατὰ κρόταφον ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία. Ποία ἐκ τῶν δύο αὐτοκρατειρῶν παριστάνεται, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀρκαδίου (395-408) ἢ ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου II (408-450) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ. Ὅπωςδὴποτε τὸ εὔρημα χρησιμεύει ὡς *terminus ante* διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον ἀποκαλυφθέντος κτηρίου.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

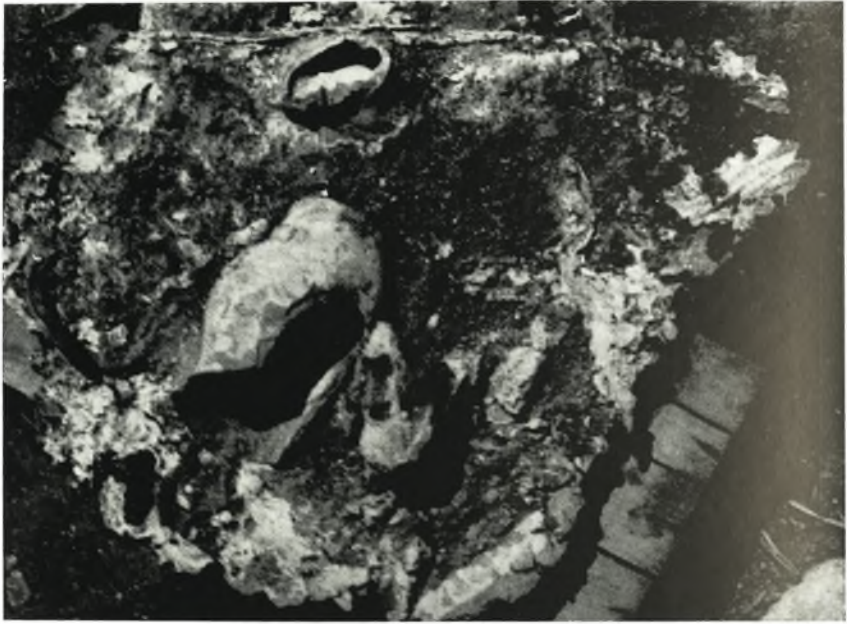
α. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξέδρας καὶ βορείως τοῦ λουτρῶνος εἴσοδος
πρὸς τὸ αἶθριον αὐτοῦ.

β. Τόξα τοῦ υποκαύστου μετὰ τὸ ἐπ' αὐτῶν δάπεδον.

*Υπόκαυστον τοῦ λουτρῶνος.

α. Μάζα τετηκότος μολύβδου και ἐπ' αὐτοῦ προσκεκολλημένον ἄγγεϊον.

β. Ἡ ἀνατολικῶς τοῦ πυλῶνος δεξαμενή.

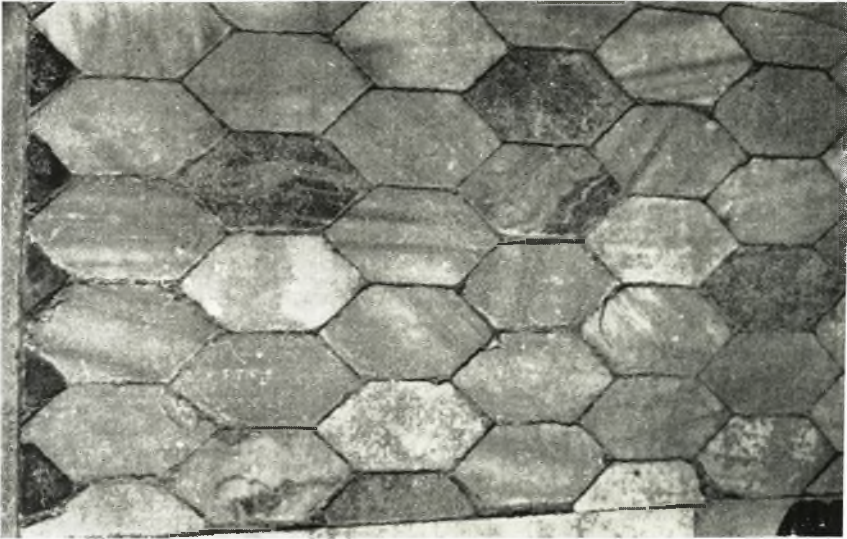
Τὰ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ αἰθρίου διαμερίσματα τοῦ ἀφόδου.

α. *Ο ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου
ὕδραγωγὸς σωλὴν.

β. *Ἡ σταυρόσχημος κολυμβήθρα τοῦ βαπτιστηρίου.

α. Ἐκ τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

β. Ἐκ τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

α. Αί ἐπὶ τοῦ ὑποστρώματος ἀρνητικαὶ ὑποτυπώσεις τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

β. Ἡ ΒΑ. γωνία τῆς αἰθούσης τῆς κολυμβήθρας καὶ αἱ βαθμίδες αἱ φέρουσαι εἰς τὸν λουτρῶνα.

α. Σπαράγματα έντοιχίων ψηφιδωτών τής αίθούσης τής κολυμβήθρας.

β. 'Ο άνατολικός τοίχος τής αίθούσης τής κολυμβήθρας.

α. Τὸ χρισμάριον τοῦ βαπτιστηρίου.

β. Τὰ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου ψηφιδωτὰ ἀρχαιότερου κτίσματος.

α. Τμήμα ψηφιδωτού υπό τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.

β. Τμήμα ψηφιδωτού υπό τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.

α. Λεπτομέρεια τοῦ πίνακος 173α.

β. Τμήμα ψηφιδωτοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.